

Е. Мазепова, канд. філол. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ОСОБЕННОСТИ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИИ ПСИХОЭМОЦИОНАЛЬНОЙ ЖИЗНИ ЧЕЛОВЕКА НА СИНТАКСИЧЕСКОМ УРОВНЕ ПЕРСИДСКОГО ЯЗЫКА

В статье предпринята попытка определить особенности концептуализации некоторых аспектов психоэмоциональной жизни человека на синтаксическом уровне персидского языка. Установлено, что одним из ключевых признаков, присущих осмыслению внутреннего мира человека в персидской лингвокультуре, является неконтролируемость происходящих в нем процессов.

Ключевые слова: персидский язык, эмоции, лингвокультура, языковая концептуализация, языковое сознание.

O. Mazepova, PhD in philology, associate professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THE SPECIFIC FEATURES OF CONCEPTUALIZATION OF THE PSYCHO-EMOTIONAL LIFE OF A HUMAN AT THE SYNTACTIC LEVEL OF THE PERSIAN LANGUAGE

The article explores linguistic means of expression of some aspects of psycho-emotional life of a human at the syntactic level of the modern Persian language. The study determines uncontrollability of emotions and some other mental actions by a human as one of the key semantic features of conceptualization of inner world of a human in the Persian lingua-culture.

Key words: The Persian language, emotions, lingua-culture, lingual conceptualization, lingual consciousness.

УДК 811.161.2'38

Г. Халимоненко, д-р філол. наук, проф.
Національна спілка письменників, Київ

МОНГОЛИЗМИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Запропоновано етимології низки слів, запозичених з монгольської мови.

Ключові слова: запозичення, етимологія, монголізм, окупаціонізм

Пропоноване дослідження – це свого чину продовження монографії автора "Тюркська лексична скиба українського словника" (частина I. - К., 2010 – 361с.). Частина цих монголізмів не увійшла до реєстру "Етимологічного словника української мови" (ЕСУМ), та ж частина лексем, які аналізуються в ЕСУМ, знайшла в цій статті нову оцінку чи певні доповнення.

Попри тривалу монгольську окупацію теренів України в XIII-XIV ст. монгольський вплив на українську мову незначний. Українські монголізми – це переважно терміни адміністративно-воєнного ладу, слова на означення знаряддя покарання, а також декотрі назви речей кочового побуту. Цікаво, що й увійшли ці лексичні елементи в нашу мову переважно за посередництва говорів тих підкорених тюркських етносів, здебільшого кипчаків, з котрих монгольська керівна верхівка силоміць сформувала войовничу армію-орду.

МАЛАХАЙ "хутряна шапка з навушниками" [1. II, с. 400]; р. МАЛАХАЙ "велика хутряна шапка з вухами"; "каптан без пояса, що його носять наопашки"; "так називають чоловіка, який ходить розкарячено, розмахуючи руками"; МАЛАХАЙНИК "той, хто носить шапку малахай, напр., башкири чи казахи" [2. II, с. 292].

Слово засвідчується в тюркських (кипчацьких) мовах: каз. *malaxaj* "шапка" [18, с. 134]; ног. *malaxaj* "старовинний головний убір" [4, с. 119]; тат. *malaxaj bürek* "шапка з навушниками" [5, с. 17], а також алт. *malaxaj* "гостроверха хутряна шапка з навушниками", а це дає підставу гадати про можливе запозичення з монгольської мови, пор. д.-монг. *malaxaj* | *malaxa*, срд.-монг. *malaxaj*, монг. суч. *malgaj*, *mayal*, пор. бур. *malgaj*, калм. *maxlä* "шапка" [6, с. 121]; [7, с. 401]. Монг. *maluqaj* [**malu-+*-qaj*] "дика кішка", та манчж. *malaxi* дика степова кішка, "сірий степовий заєць" свідчать, що на шапку як виріб з хутра зайця, лисиці чи кішки перейшла назва тварини. Ще пор.: "У монголів мисливці називають звірів підставними іменами (із сакраментальною метою), наприклад, лисицю називають *малагай*... В зимовий час чоловіки монголи-халха носять шапки *малагай*, крій яких нагадує башлик" [8, с. 192]. В українське середовище цей різновид шапки та його найменування принесли, очевидно, золотоординці.

МАЛАХАЙ "коротка товста пуга; так само й потатарському" [9, с. 219] "татарський канчук" [10, с. 62]; "великий батіг" [11, с. 57]; "канчук" [1. II, с. 400]; "незібрана людина" [12, с. 33].

XIX У походах запорозьким козакам потрібні були й канчуки, які вони називали то малахайами, "під сріблом", то "ногаями руки малої" [13. I, с. 223].

XIX Сідаю я на коня, беру малахай [14, с. 402].

В ЕСУМ (III, 370) слово подається як неясне. Можливість розширення значення "шапка" > "канчук" на перший погляд ніби виходить за межі логічного пояснення, а проте значення рос. *малахай* "чоловік, який ходить розмахуючи руками", а особливо *малахайник* "про тих, хто носить шапки *малахай*, напр. казахи, башкири тощо" (Даль II, 292) й укр. "незібрана людина" могли виконати роль середньої ланки в процесі семантичної адаптації: шапка > представник етносу (калмик, татарин, ногаєць), який носить шапку-малахай > знаряддя (кнут), яким розмахує "малахайник". Власне, це та сама ситуація, що й з утворенням слова *нагай* "канчук" < поуај "представник тюркського етносу". До того ж фонологічна структура: укр./ рос. *махай!*, *махає*, пор. р. *малахай* "чоловік, який носить каптан абияк, наопашки й розмахує руками" (Даль II, 292) асоціюється з тюрк. *малахай*.

МАШТАК "молодий кінь", *переносн.* "дужий чоловік"; МАШТАЧОК (Прилуччина) "лошачок, жеребчик"; р. (у говорах терських козаків) МАШТАК, МАШТАЧЕК "дуже малоросла конячина, кінь карлик; приземкуватий (про коня чи людину) [2. II, с. 310]; [15. 11, с. 586].

XIX Грицько... надивившись на бійку кріпаків... оплівся додому: "Важно парятя бісових маштаків!" – було його перше слово до Христі. [16. I, с. 434].

У словниках української мови слово не фіксується. Спорадично засвідчують його й словники тюркських мов, пор. тат. (Сибір) *ماشتاك* *mašt'ak* "карлик", каз. *mestek* "поганенький, сумирний кінь" [17. (Будагов II, 233); каз. *mastek* "шкапа" [18, 248]. Цілком правильно вважає тюркські форми запозиченням з калм. (спорідненим з монгольським) *maštaG* "маленький (про коня) М. Фасмер [15. II, с. 586].

В українській мові слово *маштак* могло потрапити з мови ногайців українського степу - відомо, що певний

час ногайці мали тісні взаємини з калмиками у південних районах Росії. Та якщо взяти до уваги й факт взаємин запорожців і з калмиками, то можна вважати це слово запозиченням і з калмицької мови.

МЕРИН "кастрований жеребець"; МЕРИНЕЦЬ [1. II, с. 418]; б., р. (1500 р.) МЕРИН "тс" [15. II, с. 604]; п. тієзуп "вантажний кінь" (1617р.) [19, с. 58]; груз. ძვობო მეგანი "баский кінь, пречудовий скакун".

1616 коляска стаеная парою мерынов половых [20. I, с. 251].

XIX Вернулись із добрим мерином... жеребця такого доскочили, що так і грає на повіді [Куліш. Чорна рада].

В тюркських мовах ця лексема не засвідчується, натомість найпоширенішим видовим найменуванням *коня* в алтайських мовах є саме цей термін, пор. тунг.-маньчж. morin|murin, монг. mōgin, mōrn.

Загальноалтайську основу терміна досліджувала К. Новикова [21, с. 33], яка всі три форми зводила до єдиного прототипу: * morin < *morkin < mor - образна основа, в якій закладено лексичне значення, що передає уявлення про масть тварини + аф. *kin. Поширення цього слова в грузинській мові й на теренах України, звідки воно проникло й у польську мову, дає підставу говорити, що цей термін принесли у XIII ст. монголи, а поширили серед підкорених народів кипчаки.

НОГАЄЦЬ "етнонім народності тюркської мовної групи, що в XVI–XVIII ст. замешкала у південноукраїнському степу".

XVI нагаи послушни учинилися тебе; а который тарин ногаец з жоною там до Черкас пришол; до нагайцов отправили [22. I, с. 98; с. 182].

XVI неприятели ваши Нагайскіи; з нагайцы по иншим городом розослали; посыла есмы до пріятелиа своего князя Бакыя в нагаи [23. II, с. 48; с. 49; с. 378].

1574 также дей и Нагайцы и иные орды от него ся откинули; а нагайцом на том присягнул [23. III, с. 164; с. 168].

В основі етноніма, як і імені Ногая, головного військового ватажка Берке-хана (XIII ст.), лежить монг. поqaj "собака" (як тотем) < *поqа + аф. зменшувальності*ai. У свою чергу *поqа < по- "мати запах, смердїти" [24, с. 187]; [25, с. 278], пор. калм. поya "ногаєць", каз. поyaj "татарин, що живе на сході Росії" [26. III, с. 693] – йдеться про первісне замешкання цієї народності на теренах між Кабардою й Азовом. До XIV ст. населення Ногаєвого улусу носило ім'я мангити. Назва Ногайська орда та ногай(ці) фіксується після виділення Ногаєвого улусу із Золотої Орди (кінець XIV ст.) Східні хроніки цю народність, яка в наших літописах має назву *нагай* / *ногай*, найменують терміном *мангит*. Відомо, що *мангити-ногаї* до XVI ст. кочували у нижній течії Яїку, пізніше ж у Середній Азії, на півночі Кавказу, далі в українському степу за Дніпром та у степовій частині Криму, між Доном та Кубанню, по берегах Азовського моря й річки Терек. Узбеки ж та казахи *ногаями* називали волзьких татарів. Ногайські орди, які вступали в контакти з Україною, з XV ст. в політичному відношенні були підлеглі Кримському ханству. XVI–XVIII ст. – доба війни та миру українського козацтва з ногайськими та кримськими ордами.

Етнонім поyaj став основою терміна *нагай*, пізніше *нагайка* "різновид канчука", в плані семасіології пор. аз. tataru "канчук, батіг, нагайка" [27. IV, с. 340].

НАГАЙ, НАГАЙКА, "батіг із сплетених ремінців з коротким пужалном"; "козачий канчук" [9, с. 235]; [1. II, с. 475].

1596 нагайками збили 39. 3, I, с. 117].

1650 поп Миколинський з паробком своим нагайками збили барзо [39. 3, IV, с. 476].

1671 казали того Васка нагайками бити [42. II, с. 91].

XVII Хмельницький похвалялся нагайками ляхов прогнати [43, с. 62].

XVIII ляхов не тилко, мовить, по Вислу гонити нагайками буду 34. IV, с. 37].

ОРДА "резиденція володаря феодальної держави монголів"; "Золота орда"; "Кримське ханство"; "тюркське плем'я чи племінне об'єднання в XIV–XVII ст. (Білгородська, Ногайська орда тощо)", "татарське військо"; "кочівницький табір"; *переносн.* "натовп, юрба"; ОРДИНСЬКИЙ "належний до Орди, тобто Кримського ханства"; ОРДИНСЬКІ СЛУГИ "обов'язком ординських слуг було супроводжувати в Орду послів та гінців, а через те, що вони добре знали степ, то, очевидно, їх використовували й з метою розвідки" [28, с. 535]; п. orda, horda < укр. [29. II, с. 32].

1371 А что пошли в Орду ко царю люди жаловатися на князя [30, с. 47].

1480 Черкасцом на выправу до Орды 6 коп грошей з мыта Киевского [31, с. 30].

1501 К ординским царем посылал [23. I, с. 259].

1531 Богдана Ивановича Микулинского откупил з орды [32, с. 57].

XVII Хан з ордами кримскими, нагайскими, черкасскими вытегнул до Хмельницкого [33, с. 18].

XVIII по битвах оних явилося в каждого товариша козацкого и ординского по трое коней [34. I, с. 71].

Слово запозичене в добу монгольської окупації на означення резиденції очільника монголів, пізніше ж стало вживатися й на означення держави, країни (переважно "Золотої орди"). Далі за традицією українці цим словом стали називати Кримське ханство й декотрі кочові народи, напр. ногайців. Для ногайських поселень а у л був не характерний, бо ногайці кочували великими підрозділами – ордами (ordu) або улусами на чолі з мурзами.

Є. Севортян вважав, що форми ordu|orda утворилися за допомогою давніх афіксів *-u/-a* від дієслова orut "стати табором", "зупинитися", "розташуватися на місці" [35, с. 471]. Таким чином: orda < *orda < orut-a. На підтвердження наведеної етимології свідчить наявність у пам'ятках тюркської писемності форми ortu. Етимологом українського терміна послужило, очевидно, кипч. orda "ханський табір", "табір", "обоз", "військовий соз кочових племен" Під цим словом у давніх татар розумілося зібрання всіх родин чи підрозділів одного й того ж роду з метою йти проти супротивника чи з котроїсь іншої причини - внаслідок цього слова набрало значення *табір*" [36. I, с. 124] Первісним значенням терміна ordu | orda, очевидно, було поняття "резиденція очільника", "табір очільника" [37, с. 203].

Приблизно з XV ст. слово набуває в українській мові значення: "військо", яке часто досить важко диференціювати від поняття "войовнича тюркська народність" – власне, це значення притаманне й самим тюркським мовам.

В українські словники XIX ст. вносять найновіше значення слова: "натовп буйних людей" [9, с. 264]; "натовп" [1. III, с. 62], напр. пор. у Т. Шеченка: "А за мною молодію козаки ордою". В російській мові засвідчується подібне значення: "беспорядочная неорганизованая толпа", яке пояснюють тим, що тюрки-кочівники в бою звичайно налітали натовпом [38, с. 43].

В добу Великого князівства Литовського в староукраїнській мові з'являється низка дериватів на означення нових понять, значення яких можна зрозуміти лише за контекстом. Напр., *ординець* – це й "житель орди, татарин", і "те саме, що й ординський слуга", пор.:

1605 неприятель звылк ордынцов своих в панства наши всылати [40. II, с. 32].

XVI Ордынцы повинны при послах и гонцах господарских ездити до Орды, а земли отчизные, данные, а

входи своє на то особливе мают и на службу господарскую конно и збройно ехали повинны [39.4.1, с. 41].

Отже, *ординцями* називали не тільки представників тюркського (кримськотатарського) етносу, а й українців (бояр, шляхтичів), напр. "Павел Кузнец ордынец и коваль" [28, с. 536]. В епоху Великого князівства Литовського такі ординці мали ще й офіційніше найменування: *ординські слуги* – вони виконували *ординську службу*, яка полягала у супроводі до Орди послів та гінців лише на території, яка їм належала; документи засвідчують такі служби у Київському, Канівському, Черкаському, Овруцькому, Путивльському повітах. Іноді ординські слуги у Великому князівстві Литовському володіли дуже великими ділянками землі – то були переважно бояри панцирні. Особи такої категорії, приписані до котрогось замку, повинні були на випадок нападу з'являтися туди задля оборони. На тих землях, на котрі татари нападали часто, ординські слуги мали тримати на чатах польову охорону, яка сповіщала замковому люду про небезпеку. Такі ділянки, на яких ординський слуга виконував ординську службу, часто називалися: *ординська земля* [39. 4.1, с. 42]:

1583 за росказаньем короля... в котором пишут повинность боярскую: службу ордынскую служить [39. 8, V, с. 237].

1541 которые перед тым были слугами ордынскими вызволенными от господарей их милости с тое службы ордынские иминячи себе быти шляхтичами [39. 4.1, с. 41].

В документах тієї доби зафіксований ще й термін *орд и н щ и н а* різновид данини, яку Велике князівство Литовське сплачувало Кримському ханству:

1499 ордынщину давали [31, №61].

1507 а чого бы колвек с тых платов на серебщизну и на ордынщину не достигло, и они то мають тот плат наш докладати [23. II, с.11].

1528 не мають они подачок... то есть ордынщины [40.II, с.137].

Похідний від *орда* термін *ординка* "різновид козацької шаблі, для котрого був характерний довгий клинок, ледь вигнуте (рідше пряме) руків'я зі скісно похиленим кінцем, що прикривався металевим наперстком. Ординки були запозичені зі Сходу, але вироблялися і в Україні – одним із центрів виготовлення був Львів" [41, с. 358].

О С А В У Л, ОСАУЛА, АСАУЛ, ЯСАУ(В)УЛ "виборна службова особа в Гетьманщині. Були генеральні, полкові та сотенні осавули. Полкові(по двоє у кожному полку) та сотенні дбали про військову підготовку козаків, забезпечення полку або сотні озброєнням та боеприпасами. У генеральній артилерії служили генеральні осавули, що відповідали за генеральні обози і були заступниками генерального обозного. На Запоріжжі до січової старшини входили кошовий осавула та курінний осавула" [41, с. 359]. Військовий осавул, як і кошовий отаман, суддя та писар, обирався загальною радою з простих козаків низового товариства; його обов'язки були дуже складні: він стежив за порядком та добропристойністю між козаками в мирний час у Січі, а у военний – в таборі: стежив за виконанням судових присудів за рішенням кошового чи всієї ради, як у Січі, так і у віддалених паланках війська; виконував слідчі дії у зв'язку з різними суперечками та порушеннями в середовищі сімейних козаків запорізької спільноти; дбав про продовольчі запаси на випадок війни, отримував грошову та хлібну плату й розподіляв її, за наказом кошового, відповідно до посад; охороняв всіх, хто проїжджав степами запорізьких вольностей; захищав інтереси війська на прикордонних межах; посилався поперед війська для розвідки про ворога; стежив за ходом битви; допомагав тій

чи іншій стороні в скрутну хвилину бою. Саме тому ми бачимо, що у 1681 році військовий осавул з кількома козаками охороняв московських послів на час ночівлі на річці Базавлук; у 1685 році на прохання кизикерменського бея зганяв з Низу Дніпра по Січі козаків, що викрадали тут татарських коней та завдавали інших "шкод" татарам; у 1765 році він посилався від Січі до Дніпра й Орлі для охорони запорізького кордону та козацьких зимівників від російської лінійної команди; в 1757, 1758, 1760 роках осавул з чималими загонами переслідував у степу "харцизів" та гайдамаків. Тому й зрозуміло, чому військовий осавула різні мемуаристи й історики називають "поручиком", "древнім архонтом афінським", правою рукою та правим оком кошового й порівнюють його посаду з посадою міністра поліції, генерал-ад'ютанта при фельдмаршалі. У Хіві осавулами називають придворних офіцерів, в обов'язки яких входить заводити прохачів до ханського палацу на час так званих арзів, тобто публічних аудієнцій. При дворі хана Коканду придворні асаули посилалися ханом у віддалені кишлаки для перевірки дій казіїв чи суддів. Чин осавула був і в монголів, та що він означав, невідомо; у татарів, за свідченням арабського письменника Абуль-Махасена, осавул був начальником гвардії. Ознакою влади запорізького осавула була дерев'яна палиця, скована з обох боків срібними кільцями, яку він повинен був тримати на час військових зібрань. На допомогу йому обирався військовий підосавул" [13. I, с. 179-180]; "сторож міського магістрату", "особа, що виконувала при магістраті поліцейські обов'язки", "прикажчик у поміщицькому маєтку" [9, с. 46]; [1. III, с. 95]; АСАВУЛЕЦЬ "посада дрібногослужбовця при дворах старшини чи магістраті, близьке за значенням до пізнього терміна ОСАВУЛА "особа, що виконувала певні обов'язки при магістраті чи в поміщицькому маєтку".

1590 жаловал нам сотник... на ясаула, и на инших атаманов и козаков [20. I, с. 179].

1649 Данилкиви асаулови [39.3, IV, с. 175].

1658 ясаулом, атаманам и всему... товариству [40. 4, с.202].

1665 Хвеско осавул; Дахна Чемаренка, ясаула полку Пултавского; А уряд, маючи над ним литост, ведлуг ради товариской, наказали-смо асаулу нашим двома киями его скарати [42. I, с. 32; с. 60].

1693 пляц голый продал асаулови полку Стародубского [20. II, с. 114].

XVIII Асаулю дворовому, который за разными дилами посилається, дається з дворца чобут пара одна [43, с. 33].

1704 А о пропалых ваших перекопских конях атаман кошевый посылал в степ ясаула своего искати [44, с. 203].

1725 Осавули допускають бит тих злодией [45. №67].

XIX [Осавула] їздив по селу й загадував на панщину; Осавулину жінку давно дражили на селі злодійкою; Осавулиха навідалась до Кавуна в хату і вхопила під полу два шматки сала [Н.-Л. Микола Джеря].

В українських пам'ятках документуються три форми цього терміна, що дозволяє простежити процес фонетичної, морфологічної та семантичної адаптації тюркізма *jasaul*: *ясаул* > *асаул* > *оса(в)ул(а)*.

В пам'ятках тюркської писемности слово засвідчується також у кількох значеннях: золотоорд. *jasaul* "виконавець наказів" [46, с. 13]; чаг. *jasaul* "виконавець повеління", "виконувач повеління згідно з *ясою*, посланий у котрійсь справі", "нині наглядяч у палаці (в Хіві ясаули спостерігають за виконанням робіт на ханських каналах" [17. II, с. 329]; тур. *jasaul* "вершник-охоронець у почете сановника", "офіцер, що стежить за шляхом, яким має йти офіційний кортеж" [26. III, с. 215]; ст.-узб.

jāsawul "прислужник нижчого щабля при палаці, в об'язку якого входило виконання всіляких дрібних доручень адміністративного характеру" [47, с.62]; узб. jāsawul "начальник сторожі", jasa- "розставляти рядами або в бойовому порядку" [48. I, с. 491], jasowul "вершник, що супроводжує сановника", jasow "налаштування до бою" [49, с. 604]; каз. jāsaul "особа, яка керувала лаштуванням вояків до бою, на парадах і взагалі справами воїнів, а також підрахунком військової здобичі та виділенням з неї частки, що належала ханові" [50, с. 439]; туркм. *істор.* jāsawul "виконавець у аульного старости" [51, с. 820]. Що стосується етимології слова, то вона цілком правильно подана в [35. IV, с.153]: "йаса-вул за одностайною думкою дослідників – похідне від дієслова йаса- "доводити до ладу, налаштувати", а правильніше: його джерело – монг. йасагул < сазагул "розпорядник; помічник командира загону".

Українцям термін був "нав'язаний" монгольською окупаційною адміністрацією в XIII ст, про що свідчать такі значення його, як "прикажчик, сторож, поліцей". Що стосується терміна, притаманного мові українського козацтва, то його принесли вояки-українці, що були силоміць рекрутовані у військо Золотої Орди, а також ті турки, що брали участь у первісній організації козацького ордену в Україні.

САГАЙДАК "шкіряна сумка або дерев'яний футляр на стріли"; САЙДАК "тс", "різновид риболовного сака" [1. IV, с. 96]; "чохол на руш-ницю, музичний інструмент тощо" [52. IX, с. 8]; р. САГАЙДАК (1568 р.) СААДАК, САВДАК (XVI), САГАДАК (XV) "збройовий пристрій на лук та стріли" [2. IV, с. 126-129]; п. saħajdak, sajdak "сагайдак" [53, с.12;31;99]; слц., ч. sajdak "пастуша сумка" [15. III, сс. 540, 543; 546] ; рум. saidac "різновид стріли у кримських татар" [54, с. 58].

1516 сагайдак з луком турецький [55, с. 263].

1557 Богдан Чешейко взяв сагайдаки три [56. XVII, №993].

1577 сагайдак з луком з стрьлами [56. III, с. 291].

1615 стрел з сагайдака взяли два десятки [57, с. 9].

XVIII ударован от него сайдаком; здобулися на сайдаки...; Калга, Нурадин Солтани Ширинбей и Дзяман Сайдак великие мурзи [34. I. сс.48; 71; 374].

У пам'ятках тюркської й слов'янської писемності слово засвідчується приблизно з XV-XVI стт. [29. I, 337]. Принаймні в Іпатьському літописі (1242 р.) ще засвідчується давніший термін *тул*: " и тоулы ихъ бобровье раздра". Наявність в українській, як і в білоруській та російській, мовах трьох форм: *саадак*, *сагайдак* і *сайдак* свідчить, що слово запозичувалося з різних тюркських мов/говорів/діалектів та в різний час. Очевидно, засвоєння терміна йшло шляхом контактів з неоднорідним в етнічному плані населенням Золотої Орди, пор. каз. sadaq "лук", "футляр на лук" [58, с. 6]; "лук з усім належним"; кипч., чаг. sadaq "футляр на стріли", тарач. saŷıdaq, чаг. saŷdaq, уйг. saŷdaq "лук", кум. sadaq "стріла" [59, с.141].

Живання слова з - ʏ - і без нього в самих тюркських мовах Г. Дюерффер пояснює тим, що тюркські форми беруть свій початок з різночасових монгольських варіантів слова: ст.-монг. saŷadag - новомонг. sadaq "стріли й лук", "тул" [29.1, с. 338]/ Щоправда, Г. Дюерффер не умотивовує свою версію ясною етимологією монгольського терміна, хоча й заперечує думку Г. Рамстедта, згідно з якою монг. saŷadag - похідне від монг. saŷa- "натягати" та продуктивного аф. -dag [25, с. 316]. Зіставляючи монгольське дієслово ще й з saŷa- "доїти", Рамстедт залучає сюди й тюрк. saŷ- "доїти", яке на погляд Дюерффера має інше походження. Над етимологією слова працював ще раніше В. Банг, який висловив думку,

буцім воно має свій початок у *saŷuŷdaq, котре згадується в китайських джерелах й може бути назвою лука зробленого з рогу. В. Банг наводить паралель: каз. saŷ saŷ "жовті луки", saŷca "лук з кістяним інкрустуванням", пояснюючи, що жовтий колір тут має символічне значення [60, с.112-146]. Та цій гіпотезі бракує чіткого умотивування з боку фонетики, отож форми saŷadaq і saŷajdaq залишаються для тюркологів неясними. Цінність роботи В. Банга, окрім усього іншого, полягає в тому, що він залучив для порівняння полов. XIV saŷyt "зброя", "збруя", чаг. (після XVIст.) saut, sawut "кольчуга; панцир", тат. saut, sawut "ємність, ємність як посуд", кар. sawut "посуд", temir sawut "панцир" [26. IV, с. 237; 428; 430], кирг. soot "панцир", балк. sa'ut "зброя", і навіть латинське sagitta "стріла". До цього ряду слів можна додати ще крм. (кар.) saŷyt "спорядження вояка" [61, с. 11]. Г. Клосон порівнював цю низку слів із зафіксованим у М. Кашгарі огузь. XI ст. sa:xŷ "золоті або срібні прикраси на поясі чи інших частинах одягу" < персь. saxt ساخت "стремінний ремінь, збруя, прикраси на сидлі та вуздечці" [37, с. 806], пор. суч. персь. ساخذته [sahte] виготовлений, вироблений" [62. II, с. 8].

Тюрк. *saŷdaq шукають також в гунськ. so-to, зіставляючи його з кетськ. sagdi, s'agdi, котре у свою чергу виводять з середньо-персь. sahtaŷsaŷday "виготовлений" [63, с. 32].

Спеціально досліджував слово *сагайдак* К. Менгес [64, с. 55-69]. У цій, ніби підсумковій стосовно цієї проблеми, праці К. Менгес розглянув версії Л. Лігеті, який спробував знайти відповідник слова *saŷdaq в енісейсько-остякських діалектах, а саме: sagdi, s'agdi "чобіт", та Я. Екмана, що порівнював це слово з тюрк. samda "взуття".

Менгес піддав сумніву й версію Урай-Кьогелті (Käthe Uray-Köhalti) про потребу шукати етимон терміна, як і гунського апелятива *sak-dak, в енісейській писемності, як і висновки Г. Дюерффера щодо зв'язку слова з середньо-персь. sahtaŷsaŷday "виготовлений" – вже хоча б тому, що апелятив для такого спеціального предмета як "сагайдак" повинен мати спеціальне значення, а не "виготовлений". Отже, К. Менгес не поділяє теорії про запозичення тюркського слова з монгольської мови, тому що на ґрунті останньої етимологізувати цей термін неможливо, та доходить висновку: всі спроби знайти етимон цього слова не в тюркських та монгольських мовах викликані тим, що походження його на ґрунті цих мов виявити неможливо, отож, джерела тюрк. saŷyt та монг. saŷali, а також і.-е. (латина) sagitta "стріла" варто шукати в середземноморсько-кавказьких мовах.

Хоча термін сагайдак не має досконалого пояснення щодо його етимології, з великою ймовірністю можна говорити, що принесли цю реалію та її назву в Україну саме вояки монгольської орди.

ТАБУН "стадо коней", ТАБУННИК, ТАБУНИТИСЯ.

Лексема фіксується переважно в кипчацьких мовах, пор.: тат., чаг. tabun, крм. tabum "табун", "натовп" [17. I, с.328]; [26. III, сс. 975;978], також крм. tabun "табун" [66, с. 268, 357]; кум. tabun "стадо, ватага, група" [67, с. 213], каз. tabun "табун". Також пор. тат. tabun "набір посуду на чотири особи" 17. I, с. 720], "стіл на десять осіб", tabunluq "страва, приготувана на десять-дванадцять осіб" [26. III, с. 978].

Що стосується етимології слова, то найвірогіднішою здається версія Й. Йокі 1952,301, який вважає тюркське слово невіддільним від монг. tabun "п'ять" [68, с. 301]. З цією етимологією погоджується і Г. Дюерффер [63. I, с.247]. В українську мову слово увійшло, очевидно, в добу монгольської окупації.

ЧЕРГА "певна послідовність, порядок у діях, русі, прямуванні", "час, який настав для когось, щоб діяти слідом за попередником", "група людей, які стали один за одним для одержання або здійснення чого-небудь"; діал. (Прилуччина) ЧЕРГОВА "череда": ЧЕРГОВУ пасти; ЧЕРГОВИЙ, ЧЕРГУВАННЯ, ЧЕРГУВАТИ [69. XI, с.301]; [9, с. 388]; (гуцульсь.) ДЖУРГА "стадо худоби" [70, с. 31]; "безліч (людей, скоту на дорозі)" [1. I, с.377]; ДЖЮРГА "стадо худоби" [71, с.189].

1431 млыво... без черки свещеннику позволяемо жита бочку [56. II, с. 2].

1529 мают стеречи чергами [31, №191].

1539 Стась Петрашкович з потужником своїм мают служити чергою [56. XVII, № 75].

1594 чергою в каждый год подвод по шести [20. I, с.188].

XVIII козаки на залогу чергою полками ходили по четверти року [33, с. 179].

Слово засвідчується вже у словнику Махмуда Кашгарі: *çergä* "черга", також пор. *çergäs-* "лаштувати, утворювати стрій, ряди; лаштуватися рядами" [73, с. 144]. Уперше широке коло семантичних значень цього терміна подав у своєму словнику Л. Будагов: чаг. *çärgä* "коло, лінія, стрій, ряд, лава мисливців, вилаштована, щоб вигнати звірину; облога"; "загін війська"; "почесть, пошана, підвищення в статусі", "висока гідність", наприклад у ярлику Тимур-Кутлука слово вживається на означення високого статусу тархана" [17. I, с.434]. Пізніше цей термін увів до свого словника й В. Радлов: чаг. *çärgä* "ряд, лінія", "черга"; *çärgälän-* "ставити намети, стати табором, взяти в облогу" < *çärgä* "ряд, лінія" + *lä + n* [26. III, с.1970-1971], також чаг. *särgä* "коло, ряд, ланцюг погоничів, облога", "загін, військо" [26. IV, с.75]. Слово також вживається в інших тюркських мовах: аз. *särkä* "низка рівно розташованих однорідних предметів", "стрій в одну лінію", "лава" "шеренга", *множ.* "лави (скупність осіб, об'єднаних певними взаєминами, організацією)"; *särkävi* "пов'язаний з правильними рядами", *särkälämäk* "ставити, проставити щось в ряд, утворити з чогось ряд", "розташувати щось у певному порядку", "лаштувати лавами" [74. III, с. 8]; кар. *jerge* "ряд, лінія, черга", *jergele-* "давати лад, розташовувати, приєднувати" [75, с. 273]; алт. *järgä* = *jergä* "ряд" < (ймовірно) *jer* "земля, місце", *järgälä-* "стояти або йти поряд з кимось" [26. III, с. 341]; кум. *serge* "ряд", "грядка", "черга", кирг. *serge* "ряд", "населення кількох споріднених аулів" [76. XIV, с.53]. Сюди не стосується тур. *çerge* "намет, шатро, юрта"; *çergesi* *іст.* "особа, котрій дозволялося поставити свій намет перед шатром падишаха" [77, с. 181].

М. Ресенен у своєму етимологічному словнику наводить лише чаг. *çärgä* "ряд, лінія", "черга", засвідчене у творі "Кутадгу біліг" Юсуфа Баласагуні (XI ст.) та відповідно у словнику Радлова, що його він вважає запозиченням з монг. *serge* "Rang, Order, Reihe, Würde" [25, с. 473], хоча не відкидав можливості одного першоджерела для монг. *serge* і тюрк. *järgä-*, напр. кар. *jerge* "ряд, лінія, черга", ойротськ. *järgä*, сой. *çerge* "розряд, ступінь", як. *särgä* "ряд, поряд" [78, с.105-198]. Слово запозичене і в перську мову: *چرگه* *särgē* "коло людей", *заст.* "ряд, лава", *заст.* "облога (звіра)" [62. I, с. 434], у зв'язку з чим монголізмом вважав його Г. Доерфер [29. I, №161], [35. IV, с. 25]. На котромусь етапі тюрксько-монгольських мовних контактів могла відбутися контамінація форм: чаг. *särgä* / *cärgä* "коло, ряд, ланцюг погоничів, облога", "загін, військо" та *joγa* / *juγa* / *cuγa* "йти чвалом (про коня)" [26.Р IV, с. 75; 168]. В українській, як і в білоруській та російській (діалектизм) мовах, це слово – явний монголізм, що його було запозичено за посередництвом тюрк-

ських мов. Власне, це один з "окупаціонізмів" з низки інших термінів (напр., *ямщизна*), упродовженних монгольсько-золотоординською владою. Вже В. В. Григор'єв [див. Халимоненко 2010, 71] навіть цей монголізм, адаптований тюрками, очевидно, у своєму первісному значенні: "чарха или чарка – авангард, передової пост". Також пор. монг. *жерге||* уйг. *черге* "ряд, строй" [79, с. 323], жиргэр "вилаштуваний рівними рядами", жирийх "розтягнутися низкою" [7, с. 181].

ЕСУМ II, 52 подає укр. *джурга* "скупчення людей, худоби" як запозичення з угор. *csürhe* "стадо свиней; натовп, набір" та зазначає, що слово етимологічно неясне. Угорське слово, звісно ж, є запозиченням з української мови.

ЧИМБУР "повідь вуздечки, зроблений зі шкіри або волосся коня тощо, за який водять або прив'язують верхового коня"; ЧУМБУР "тс" [69. XI, с.384]; р. ЧЕЛБУР, ЧАЛБУР "третій, окремий повідь вуздечки, за котрий водять верхового коня, прив'язують чи дають повалятися" [2. IV, с. 589].

1556 чимбуры тры зубрыных [56. XXI, с.168].

1557 чимбуры три зубрыных [56. XVII, №993].

1571 чимбур лосиный [39. 1, I, с. 34].

Форми структурно й семантично подібні до української є в цілій низці тюркських мов, пор. тел. *çimbur* "віршовка з кінського волосся; повід"; тарач., тел. *çulbur* = *çulbug* "повідь на коня"; алт., тел., леб., тат. *çulbug* "довга віршовка, прив'язана до вуздечки, якою припинають коня"; кирг. *çulmar* "довгий повід" [26. III, с.2189; 2179; 2088]; каз. *çulbur* "віршовка, довгий повід, яким притягують коня або прив'язують до чогось", тат., тур. *چيلبور*, "ланцюг" [17. I, с. 484], також тат. *çulbug* "тс"; "жіноча прикраса на шию", *çulbuglau* "прив'язати на ланцюг" 80, с. 645]; узб. *çilvir* "тонка віршовка" [49, с. 540].

Тюркський термін вважається пізнім запозиченням з монг. *çulbugur* "повідок" [25, с. 433] або *çilbuγur* > *çilbug*, халха-монг. *çulbur*, манчж. *çilburi* "тс", "ремін на шию задля перевезення вантажів", проте етимологія монгольського терміна нез'ясована [69, с. 66]. Ф. Корш 1903, 39 долучав ще й калм. *şilbür* "кнут, нагай" > монг. *şilbura* "одержати шрам" [81, с. 39].

Слово засвідчується також в перській мові: *چنبر* *çenbur* "частина вуздечки" [62. I, с. 477]. В. Абаєв, розглядаючи ос. *sebug*, *saelbaer* "ремін від вудил до попруги, що не дає коню можливості задирати голову", висловив свою версію щодо цього терміна: "Всупереч версії про тюркське походження терміна, варто зауважити, що задовільно пояснити походження слова можна лише на ґрунті угорської мови: угор. *szel* "край", *bör* "шкіра", отже *szelbör* "крайній ремін". На користь угорського джерела говорить і те, що слово засвідчується лише у північних тюркських мовах, але не фіксується в південних" [36. III, с. 99].

ЯМ "різновид поштової станції"; ЯМЩИЗНА "ямська служба або ж податок на неї"; р. ЯМ "поштова станція; селище, мешканці якого виконують роботу причетну до ямської служби": див. Срезн. III, 1658.

XIV Конюхам давати на ямьх по полтредетья острамка съна на 24 лошадей" [23. I, с. 219].

1356 А волостели и даньници и ямьщики ать не займають богородицьских людий ни про што же [30, №15].

1545 вызволил тых людей от служоб своих дворных и от подвод и от серебщизны и от ямщины [23. II, с. 207].

Монгольська окупація України, як і теренів всіх країн, що лежали східніш Русі-України, потребувала більш-менш чіткої форми поштового сполучення. На теренах України й Білорусії *ямщизна* як пережиток доби монгольської окупації практикувалася недовго й, зда-

ється, неповсюдно, порівняно з іншими, запровадженими монголами, службами: *люди коланні, ясачні, слуги ординські* тощо. Як повідомляє Рашид-ад-Дин: "А для того, щоб відбувалося безперервне прибуття гінців як від царенків, так і від його величності каана, задля інтересу важливих справ у всіх країнах запровадили *"ями"* [74. II, с. 32]. Поштова ямска служба запроваджувалася по всій Монголії після 1206 року. Для обслуговування кожного *яма* було виділено певну кількість коней та людей. Всі *ями* розподілялися між тьмами, і кожен дві "тисячі" повинні були утримувати один ям. Монг. *zam* "дорога, шлях" > "поштова станція" в тюркських мовах, поширених в Золотій Орді, напр. в чагатайській (XV ст.), уйгурській (XIV ст.), набрало форми *jam* "поштова станція, поштові коні", а в турецькій засвідчується вже застаріле *jam* "поштовий кінь" "допроваджує пошти" [82, с.1194128] 26.III, с. 298]. Вже в Менгутеміровому ярлику (1270-1276 р.) йдеться про поняття *jam* та підводи, але сам термін *jam* уперше засвідчується в китайсько-уйгурському словнику XIV ст. [37, с. 933]. В. Котвіч намагався поєднати слово *jam* "поштова станція, дорога" з монг. **saγu* "середина", *saγu* "проміжок, простір"[83, 45]. Заслуговує на увагу версія А. Рона-Таш, згідно з якою *jam* – це старе слово "культурного фонду" й має індо-європейське походження: воно може бути пов'язане з тохарським *jonīya*, і.-є. **jan*, санскр. *jana* "дорога" [84, с. 231]. Г. Клосон (Sir Gerard Clauson) схильний вважати, що джерелом запозиченого монгольського терміна є кит. *tuat* "зупинитися; зупинка в дорозі" > монг. *sat* > тюрк. *jam*, проте сер Г. Клосон не пояснює, яким чином відбувся перехід *s* > *j*. [37, с. 933]. Можливо цей мандрівний термін і справді попав у китайську мову з індоєвропейського "культурного фонду".

За допомогою агентивного афікса -*çi* | -*çu* був утворений термін *jamçi* / *jamçu* [26. III, с. 311] р. ямщик, засвідчене, напр., в золотоординських грамотах 1356, 1365 та 1402 рр., а також в тур. *zast*. *jamçu* "ямщик" [77, с. 908]. Термін був принесений окупаційною адміністрацією і в іранськомовні країни, пор. персь. *jam* "кур'єрський, запасний кінь", *jamçi* "кур'єр, гонець" [17. II, с. 341]. В українськомовних документах слово засвідчується рано, але йдеться про грамоту 1356 року українського князя Олега Івановича, що володів Рязанщиною, де монгольський вплив був чимало відчутніший, ніж в Україні. В російській мові такі поняття, як "ямской приказ", "ямская изба" засвідчуються в державних актах у 1516 р.[85, 211].

Я Р Л И К "пільгові грамоти, а також всілякі папери й листи від імени ханів". 1393 На то все послали єсмо сей наш ярлыкь й с нашою печатю золотою. [30, с. 113].

1484 ярлыкь от цара Мурътазы Казимиру брату отъ муртазы цара поклонъ [30, с. 137].

1492 в ярлыку писал до отца нашего; послал толмача з ярлыком [23. I, с. 118; II9].

1507 под золотым нишаном и под алыми тамгы ярлык дан [23. II, с. 5].

1541 в ярлыках своих писал; в ерлыках своих писал [40. I, с. 109].

1545 ярлыки царевы; через посла своего великого Кунтуган Дуана усказывал и в ерлыках своих писал [86. I, с. 21].

Слово в українську мову було запозичене вже в початковий період монгольської окупації. Збереглися переклади ханських ярликів, датованих 1313 роком (Григорьев 345). Староукраїнською мовою написані ярлики хана Золотої Орди Тохтамиша (1393 р.) та хана Муртази (1484 р.). Етимон запозиченого слова – золотоорд. *jarlyq*, зафіксоване приблизно в той самий період, пор.

(1392 р.) *altun nişanlyq jarlyq* "ярлик з золотою ознакою [печаткою чи тамгою]". В Золотій Орді, а також у Кримському ханстві цим словом називали всілякі документи, видані від імени ханів. Кримські Гераї до останніх років свого правління зберегли за словом *ярлик* все гніздо його семантичних значень: "угода між володарями держав", "листи-послання всілякого змісту від кримського хана до короля польського та вєвод молдавських", "пільгові й дарувальні грамоти" і навіть звичайні листи У мову ханських канцелярій термін перейшов за традицією з практики давньотюркських, зокрема уйгурської, адміністрацій, пор. д.-т. *jarlyu* "повеління, наказ", *jarlyqa* "веліти, видавати наказ, виявити милість, пробачити" [73, с. 242]. За морфологічною структурою *jarlyq* | *jarlyu* – словотворча модель на -lyq від іменника *jar* "ключ, заклик з метою сповістити щось" > "наказ, розпорядження". У зв'язку з тим що тюрк. *j*- в іменнику *jar* і монг. *dz*- в *dzar* – корелятивні (до того ж в тюркських мовах окрім форми *jar* засвідчуються також і *car* / *çar*, пор. каз. *carlyq* "ханська грамота про призначення когось на певну посаду" [58, с. 16], в тюркологічних працях останніх років заперечується версія про запозичення тюркського терміна з монгольської мови, тобто ці форми – лише факт паралелізму давніх тюрксько-монгольських утворень [35. IV, 19]. Прихильником версії про монгольське походження терміна є Г. Клосон, який вважає, що початкове значення слова *jarlyu* – "команда згори вниз (іноді з декотрим зв'язком з даруванням якихось щедрот від верхнього нижньому)". На погляд Клосона ця форма неможливо пояснити етимологічно, тим більше, що в маніхейських та уйгурських документах писалося *uglï*, рідше *ugliï*, а це має свідчити про давність запозичення в монгольську мову: *carliq* / *carlik* як діловий адміністративний термін на означення поняття "державний наказ". Остаточний висновок автора: слово є зворотнім запозиченням з монгольської мови [37, с. 966].

На теренах України, передовсім належним князівству Литовському, цим терміном стали називати навіть листи й грамоти українських та литовських князів до татарських ханів. Ба більше, як повідомляє Д. Яворницький (1900, I, 210) у Запорозькій Січі "військовий писар ... загодя розписував по куренях всі землі на маленьких ярликах, клав у шапку всі ті ярлики й, стряхнувши шапку руками, пропонував курінним підходити та діставати ярлики з шапки" [13. I, с. 210]. У ХХ столітті відбулося повторне запозичення слова *ярлик* "етикетка", а також у виразах *вішати (наклеїти) ярлик* "несправедливо звинувачувати когось у чомусь" з російської мови.

Я С А К "податки й натуральні повинності накладені на *ясачних людей* / *ясачників* – соціальну групу, виділену в добу монгольської окупації для виконання особливої служби" До числа міщанських повинностей належали й поземельні податки, які в різних місцевостях мали різні назви; у Київській землі були ясачні люди, а в межах власне Литовської землі міщани платили зі своїх земель не ясак, а дякла або пенязи; до розряду данників належали й ясачники на південній частині Київської землі. Очевидно, така назва збереглася тут з доби татарського владування [87, с. 498; 342]; **Я С А** "данина".

1484 А ещо моих несколько люде(и) от есака бегаючи к тебе прихилилися; нам есак даивали, а тые есаки аж мене братом наречешь вели дати [30, с. 138].

1494 а на войну ясачным людем не ходити [23. I, с. 146].

1494 князь Семен Олелкович дал отцу его именье в Черкасском повъте, на имя Мошны за его отчынну, а в том его именьи люди были ясачными, к Черкасом служили ясачную службу [39. 8,IV, №14].

1500 по городком дараги были и ясаки с людей имали; князь не велит ясака давати, ни его, хана, дарагам не велит [28, с. 531; 533].

1535 А что ся дотычеть роботы городовое, перед тым здавна на замок дрова воживали и воду ношивали и кликовали особные ясачники [39. 8, V, №6].

1536 в есачнистве по старому их заховал [39. 8, V, с. 12].

Слово запозичене в тюркськомовній трансформації, хоч відповідну реалію – правовий звичай та засновані на ньому податки – застосувала в Україні монгольська окупаційна адміністрація. Повинність *ясак* в добу монгольсько-ординської окупації, як видно з документів, спершу була покладена на *людей ясачних* або *ясачників*, виокремлених з маси населення для виконання спеціальної служби. Наприклад, в період фактичної залежності Київщини від монголів ясачники повинні були сплачувати податок в Орду, а крім того утримувати ще й дараг, тобто ординських чиновників. Приблизно 1500 року хан Менглі-Гірей висловив протест литовському великому князю, вважаючи, що навіть за його владування Київська земля все ще залежна від татар. Пізніше ж, коли влада ординців над Києвом стала тільки номінальна, ясачники обслуговували переважно місцеве панство. На той час загалом чітку схему служивого класу порушували хіба що пережитки татарської доби: люди коланні та ясачні. На відміну від слуг ординських, які на час війни мали з'явитися до старости на коні та в обладунку й зі зброєю, люди ясачні – то обслуга нижчого щабля в маєтках та палацах [28, с. 531-533]. Наприкінці XVI ст. ясачні люди та їхня служба в пам'ятках писемности вже не згадуються. Дещо подібний прошарок населення був і на Кавказі: "Селянство поділялося на кілька категорій: *жасакчі*, *каракіші* та *чагаркул*" (Мусукаев А.И. Из прошлого незабытого. – Нальчик. – 1975. – с. 6).

Тюркське слово *jasaq* зрідка трапляється в давніх пам'ятках, напр. в уйгурських юридичних документах XII-XIII ст., зокрема в парі з монг. *alban* "повинність": *alban jasaq* "грошові й натуральні обкладання й повинності" [73, с. 34]. З поширенням монгольського владування на терени тюркськомовних та іранськомовних народів Центральної Азії, угрофінських етносів території сучасної Російської федерації, а також народів Кавказу термін набуває повсюдного застосування, але з набагато ширшим колом значень: ст.-узб. *jasaq* "право, закон" [48. I, с. 491]; чаг. *jasaq* "постанова, закон, штраф, покарання, данина" [26. III, с. 216]. Цю т. зв. чагатайську форму, яка набула поширення в багатьох тюркських мовах тієї ж доби в ЕСТМ 1989, 151 розглядають як таку, що за джерело має монг. *casay* [35. IV, с. 151], пор.: крм. XVI ст. *jasaq* "підневільна праця, кріпаччина; Frohnarbeit" [88, 153]; крм. *jasaq* "податок; заборона" [66, с. 395]; тур. *jasaq* "заборона" [77, с. 914], також див. [17. II, с. 239]: *jasaq* "данина, державна повинність", *tütün jasaq* "податок з диму"; "заборона, покарання, штраф"; *jasaqlı* "сплачувач податку"; *jasaqсу* "збирач податків"; ног. *jasaq* "податок" [4, с. 36]; тат. *jasaq* "данина, податок" [26. III, с. 216]; кар. *jasaq*, *jasaq* "податок" [75, с. 237]. Українська форма *я с а*, засвідчена, напр., у "Лісовій пісні" Лесі Українки [Ось тобі, сестро, яса!], запозичена поетесою з народних вуст. Джерело цієї форми – тюрк., можливо караїмське чи кримськотатарське (стєпові говірки) *jasa* < *jasaq* < *jasaq*, пор. крм. *jasaq* "підневільна праця, кріпаччина" [72, с. 153]. Це саме стосується й виразу "ясу надавати", тобто "віддати належне", засвідченого в українських думках.

Що стосується етимології слова, то як сам термін *jasaq*, так і основа його, дієслово *jasa-* "наводити лад, видавати закони" вважаються монголізмами [35. IV, с. 150-151].

Список використаних джерел

- Грінченко Б. Словар української мови. – Т. 1-4. – К., 1966.
- Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. – М., 1997.
- Сарыбаев Ш. Казахская региональная лексикография. – Алма-Ата, 1976.
- Гаджиева С.Т. Очерки семи и брака у ногайцев. – М., 1976.
- Рахимова Р.К. Профессиональная лексика татарского языка. – Казань, 1975.
- Очерки сравнительной лексикологии алтайских языков. – Л., 1972.
- Монгольско-русский словарь. – М., 1957.
- Труды Института этнографии. – Новая серия. – Т. 60.
- Білецький-Носенко П. Словник української мови. – К., 1966.
- Піскунов Ф. Словниці живої народної, письмової і актової мови руських ювівщан. – К., 1882.
- Ващенко В. Словник полтавських говірок. – Харків, 1960.
- Сучасні говори Наддніпрянщини. – Дніпропетровськ, 1969.
- Яворницький Д. Історія запорізьких козаків. – У трьох томах. – К., 1990.
- Эварницкий Д. Число и порядок запорожских сечей // Киевская старина. – 1884. – №9. – С. 402.
- Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – Т.1-4. – М., 1964; 1967; 1971; 1974.
- Панас Мирний. Твори в двох томах. – К., 1985.
- Будагов Л. Сравнительный словарь турецко-татарских наречий. – Т.1-2 – СПб., 1869.
- Казахско-русский словарь.-Алма-Ата, 1995.
- Трубаев О. Происхождение названий домашних животных в славянских языках. – М., 1966.
- Археологический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной России. – Т. 1-XI. – Вильна, 1867-1890.
- Проблемы алтаистики и монголоведения. – Вып. 2. – М., 1975.
- Книга посольская метрики Великого княжества Литовского. – Кн. 1-2. – М., 1843.
- Акты, относящиеся к истории Западной России. – Т. I-V. – СПб., 1865-1915.
- Проблемы общности алтайских языков. – Л., 1971.
- Ramstedt G./ Kalmükisches Wörterbuch. – Helsinki, 1935.
- Радлов В Опыт словаря тюркских наречий. – Т. 1-4. – СПб., 1893-1911.
- Азербайджанско-русский словарь. – Т. 1-4. – Баки, 1986-2000.
- Клепатский П. Очерки по истории Киевской земли. – Одесса. 1912.
- Doerfer G. Türkische und mongolische Elemente im neupersischen. – Bd. – I-III. – Wiesbaden, 1963-1967.
- Українські грамоти XV ст. – К., 1965.
- Акты Литовско-Русского государства. – Вып. 1. – М., 1899.
- Грамоты Великого княжества Литовского.
- Летопись самовидца. – К., 1878.
- Летопись Величка. –Т. 1-4. – К., 1848-1864.
- Этимологический словарь тюркских языков. – Т. 4. – М., 1989.
- Абаев В. Историко-этимологический словарь осетинского языка. – Т. 1-4. – М.-Л., 1958; 1973; 1979; 1989.
- Clason G. An Etymological Dictionary of pre-Thirteenth-Century Turkish. – Oxford, 1972.
- Этнонимы. – М., 1970.
- Архив Юго-Западной России, издаваемый временною комиссиею для разбору древних актов. – Ч. 1-8. – К., 1859-1914.
- Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею. – Т. 1-15. – СПб., 1861-1892.
- Українське козацтво. Мала енциклопедія. – К., 2002.
- Актовые книги Полтавского городского уряда XVII в. – Чернигов, 1912.
- Летопись Григория Грабянкую – К., 1853.
- Збірник історично-філологічного відділу ВУАН. – №89. – К., 1930.
- Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. – К., 1976.
- Березин И. Ханские ярлыки. III. – СПб., 1850.
- Абу ар-Рахман Тали. Тарихи Абу-л-Фейзхана. – Ташкент, 1956.
- Фазылов Э. Староузбекский язык. – Т. 1-2. – Ташкент, 1966.
- Узбекско-русский словарь. – Ташкент, 1988.
- Кобланды-батыр. – М., 1974.
- Туркменско-русский словарь. – М., 1968.
- Словник української мови. – Т. I-XI. – К., 1979-1978.
- Zajaczkowski A/ Studie orientalistyczne. – Wrocław, 1953.
- Wendt H.F. Die türkischen Elemente im RumWendt H.F. Die türkischen Elemente im Rumanischen. – Berlin, 1960.
- Литовская метрика. – Отд. 1-2. – СПб., 1910-1915.
- Акты, издаваемые Виленскою археологическою комиссиею. – Т. 1-XXXIX. – Вильно, 1865-1915.
- Местечко Борисполь. Акты мейского урядь 1612-1699 гг. – К., 1892.
- Байжанов Т. Военная лексика в казахском языке. АКД. – Алма-Ата, 1975.
- Nemet Gy. Kumuk es balkar szojezek // KSz/ – 1911-1912/ – 91-153.
- Bang W. Studien zur vergleichenden Grammatik der Türkisprachen. – SPAW. – 1916. – XXII.
- Прик О. Я. Очерк грамматики караимского языка (крымский диалект). – Махачкала, 1976.
- Персидско-русский словарь. – Т. 1-2. – М., 1970.
- Doerfer G/ Zur Sprache der Hunnen. – CAJ. – vol. 17. – №1. – 1973.

64. Menges K. Einige Bemerkungen zu türk. saydaq, qur und keş // CAJ. – 1974. – vol. 18. – №4. – S. 55-69.
 65. Етимологічний словник української мови. – Т. 1-5. – К., 1982; 1985; 1989; 2003; 2006.
 66. Крымскотатарско-русский словарь. – Тернопіль, 1994.
 67. Бамматов З. Кумыкско-русский словарь. – М., 1969.
 68. Joki J. Die Lehnwörter des Sajansamojedischen. – MSFOu. – 1952. – 103.
 69. Menges K. The Oriental Elements in the Vocabulary of the Oldest Russian Epos "The Igor Tale, Slovo o rьku Iгореv". – (Monograf №1, Supplement to Word, Journal of the Linguistic Circle of New York. – vol. 71) (December 1951).
 70. Гуцульщина. Лінгвістичні етюди. – К., 1991.
 71. Структура українських говорів. – К., 1982.
 72. Schütz Eç An Armeno-kipchak chronicle on the polish-turkish ware in 1620-1621ç – Budapestö 1968.
 73. Древнетюркский словарь. – Л., 1969.

74. Рашид-ад-Дин. Сборник летописей. – Т. 1-2. – М.-Л., 1952; 1960.
 75. Караимско-русско-польский словарь. – М., 1974.
 76. Труды Института востоковедения. – XIV – М.-Л., 1938.
 77. Турецко-русский словарь. – М., 1979.
 78. Räsänen M. Versuch eines etymologischen Wörterbuch der Türkisprachen. – Helsinki, 1969.
 79. Записки коллегии востоковедов. – Л., 1925.
 80. Татарско-русский словарь. – М., 1966.
 81. Корш 1903=Корш Ф.Е. Турецкие элементы в языке "Слова о полку Игореве" // ИОРЯС АН. – Т. VIII. – кн. 4. – СПб., 1903. – С.1-58.
 82. Владимирцов Б.Я. Общественный строй монголов. – Л., 1934.
 83. Kotwicz W. Contributions aux etudes altaïques // RO. – 16 (1953).
 84. Исследования по восточной филологии. – М., 1974.
 85. Юридический сборник. – Казань, 1855.

Надійшла до редколегії 21.10.14

Г. Халимоненко, д-р филол. наук, проф.
 Национальный союз писателей, Киев

МОНГОЛИЗМЫ В УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ

*Предлагаются этимологии ряда слов, заимствованных из монгольского языка.
 Ключевые слова: заимствование, этимология, монголизм, оккупационизм.*

H. Khalemonenko, doctor in philology, professor
 National Union of writers, Kyiv

MONGOLISMS IN THE UKRAINIAN LANGUAGE

*This article deals with etymology of words from Mongolian language.
 Keywords: loan words, etymology, the Mongolian elements, occupationisms.*

УДК 811.621.251'367.625:378.147

П. Химаван, канд. филол. наук, ассист.
 Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

ФРАЗОВЫЕ ГЛАГОЛЫ В СИСТЕМЕ ИНДОНЕЗИЙСКОГО ЯЗЫКА И СПОСОБЫ ИХ ПРЕПОДАВАНИЯ УКРАИНО- И РУССКОЯЗЫЧНЫМ СТУДЕНТАМ

Освещается процесс идентификации уровня сложности усваивания информации о фразовых глаголах в индонезийском языке студентами, разговаривающими на русском и украинском языках. С помощью метода сопоставительного анализа показано общее и отличное в лексико-грамматических системах русского/украинского и индонезийского языков, а также степень влияния существующих различий на подачу фразовых глаголов в процессе преподавания.

Ключевые слова: сопоставительный анализ, фразовые глаголы, русский язык, индонезийский язык, глагол, модальные слова.

Одной из проблем, с которой сталкиваются украинско- и русскоязычные студенты, изучающие индонезийский язык, является проблема восприятия и употребления фразовых глаголов. Сложности возникают не только у студентов, но и у преподавателей, что обусловлено существенными различиями в грамматическом строе индонезийского и славянских языков. Основной целью данной статьи является идентификация уровня сложности преподавания фразовых глаголов в индонезийском языке студентам, разговаривающим на русском и украинском языках, с помощью метода сопоставительного анализа.

Индонезийский глагол "membaca", например, имеет прямое лексическое значение, понятное для студентов при употреблении в контексте, не предполагающем смысловых переносов, например: "Dia membaca buku" – "Он/она читает книгу", "Kami belajar membaca" – "Мы учимся читать" и т.д. Сложности возникают тогда, когда студенты пытаются перевести предложения, связанные с процессом чтения, которые на лексико-грамматическом уровне не имеют соответствия в индонезийском языке. Рассмотрим эти сложности на примере перевода фразы "он дочитал эту книгу" на русском языке и "vin дочитає цю книгу" на украинском языке. Словоформа "dочитал"/"дочитає" может быть переведена как "telah membaca sampai selesai", а приведенные выше предложения соответственно будут звучать на индонезийском: "dia telah membaca sampai selesai buku itu". Словосочетание "telah membaca sampai selesai" является фразовым

глаголом в соответствующей грамматической системе индонезийского языка и не имеет прямых соответствий в русском и украинском языках. Поскольку овладение иностранным языком является процессом трансферизации [5, с. 257], то в случае, когда структура родного языка имеет много общего с изучаемым языком, процесс трансферизации значительно облегчается. И наоборот, если структуры разительно отличаются, это значительно усложняет процесс изучения. Понимание и правильное употребление фразовых глаголов в индонезийском языке, которые выполняют в предложении функцию сказуемого, является важнейшим элементом изучения указанного языка. На данный момент полностью отсутствуют филологические исследования фразовых глаголов в контексте их преподавания русско- и украинскоязычным студентам.

Фразовый глагол – часть речи, состоящая из двух или более слов, где глагол является основным носителем смысла [10, с. 162]; грамматическая часть, объединяющая слова вокруг глагола и не выходящая за пределы синтаксической функции [8, с. 22] имеет дистрибутивную функцию, идентичную глаголу [7, с. 154].

Таким образом, фразовый глагол состоит из главного слова и одного или более сопровождающих слов. Позиция сопровождающих слов устойчива, слово не может быть перемещено на другую позицию.

Рассмотрим следующие примеры:

1) Para mahasiswa sedang membaca buku di perpustakaan.

(Студенты сейчас читают книги в библиотеке.)